

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

شماره مجوز مجله: ۸۰۴۰۰

زمان پذیرش نهایی: ۱۴۰۰/۰۸/۰۵

بررسی اثرات حاشیه‌نشینی بر شاخص‌های زیست‌محیطی (مورد مطالعه: شهر اهواز)

آزاده اربابی سبزواری^{۱*}، آرش قاسم‌پور^۲

۱ و * - نویسنده مسئول: دانشیار و عضو هیئت علمی دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، تهران، ایران.
رایانامه (aarbaby@yahoo.com)

۲ - دانشجوی دکترای جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد اسلامشهر، تهران، ایران.
رایانامه (ghasempour_arash@yahoo.com)

چکیده

ایران شانزدهمین کشور پرجمعیت جهان است. رشد جمعیت شهرنشین در ایران به حدی است که این کشور بیشترین درصد شهرنشینی را در خاورمیانه و غرب آسیا دارد. طی ۲۷ سال گذشته رشد جمعیت شهرها از حدود ۴۵ درصد به بیش از ۷۰ درصد رسیده است. معمولاً شهرنشینی و صنعتی شدن را مترادف با متمدن شدن و توسعه می‌دانند اما پیچیدگی‌هایی را ایجاد کرده که امروزه با واژه بحران شناخته می‌شوند مانند: بحران محیط‌زیست، بحران فقر و بحران حاشیه‌نشینی. هدف از انجام پژوهش حاضر بررسی ابعاد مختلف اثرات حاشیه‌نشینی بر شاخص‌های زیست‌محیطی است. روش پژوهش حاضر توصیفی - کتابخانه‌ای است. در واقع محققین با استفاده از مرور مبانی نظری و پیشینه‌ی پژوهش به بررسی ابعاد مختلف بحران حاشیه‌نشینی و تأثیراتی که می‌تواند بر شاخص‌های زیست‌محیطی شهر اهواز بگذارد، پرداخته است. در پایان این مقاله با توجه به مرور ادبیات و نظرسنجی از خبرگان مهندسی محیط‌زیست اهواز و اساتید دانشگاهی صاحب‌نظر در حوزه حاشیه‌نشینی مدل مفهومی پیشنهادی تحقیق ارائه شده است. سپس پیشنهادهایی جهت بهبود محیط‌زیست اهواز و مدیریت بحران حاشیه‌نشینی در این شهر مطرح گردیده است. نتایج تحقیق حاضر می‌تواند دید جامعی را مدیران ارشد در حوزه مدیریت بحران حاشیه‌نشینی و محققان علاقه‌مند به این حوزه ارائه نماید.

واژگان کلیدی: حاشیه‌نشینی، شاخص، محیط‌زیست، مدیریت بحران.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۱- مقدمه

از جمله متغیرهای جمعیتی مؤثر در تغییرات جمعیتی شهر اهواز مهاجرت بوده که وجود زمینه‌های مختلف صنعتی، خدماتی و ... از جمله جاذبه‌های آن بوده و افزایش درصد نرخ رشد از ۳۵٪ به ۷۵٪ مؤید این ادعاست. در دوره‌ی ۴۵-۵۵ از ۱۲۸۰۲۴ نفری که به جمعیت اهواز اضافه شده ۱۷۵۶۶ نفر (۱۴٪) و در دوره‌ی ۶۵-۵۵، از ۲۴۵۴۲۷ نفری که به جمعیت اهواز اضافه شده ۳۸۵۵۳ نفر (۱۶٪)، آن‌ها مهاجرین بوده‌اند (امان‌پور و ظریفی، ۱۳۹۰).

پیامد رشد شتابان جمعیت شهری، ناشی از مهاجرت‌های روستایی (برای دستیابی به مسکن، درآمد، شغل و رهایی از فقر و ...) عامل اصلی بروز پدیده حاشیه‌نشینی در کانون‌های عمده جمعیتی بوده است. در این میان، مهاجرت‌های روستایی به طور عمده به دلیل نابرابری‌های موجود در توزیع امکانات، خدمات و فرصت‌های شغلی بین مناطق شهری و روستایی به وجود می‌آید. قرار گرفتن منابع تأمین درآمد، امکانات خدماتی و رفاهی، فرصت‌های کاریابی در شهرها، آن‌ها را به قطب جاذب جمعیت روستایی که با محرومیت و کمبود مواجه هستند، مبدل ساخته است. از این رو از دیدگاه تئوریک، نابرابری باعث بهره‌گیری نامناسب از فضا، جابه‌جایی نیروی انسانی و سرمایه، مهاجرت و افزایش شکاف طبقاتی می‌گردد (افروشه و همکاران^۱، ۲۰۱۸).

طبق آمار ارائه شده در برنامه اسکان بشری سازمان ملل از هر سه نفر در جهان یک نفر در خلال ۳۰ سال آینده، زندگی خود را در مناطق حاشیه شهرها و سکونتگاه‌های غیرقانونی طی می‌کند. در این گزارش آمده که ۹۴۰ میلیون نفر در جهان در مناطق غیربهداشتی، بدون سرپناه و به دور از خدمات عمومی - امنیتی، شهری زندگی می‌کنند؛ آفریقا با ۲۰٪، آمریکای لاتین با ۱۴٪ و ۵۵۰ میلیون نفر از جمعیت آسیا در مکان‌هایی زندگی می‌نمایند که در بیانیه سازمان ملل مناطق حاشیه‌ای و غیرقابل پذیرش نامیده شده‌اند (اسداللهی و دیگران، ۱۳۹۳).

اهواز به عنوان جزئی از کشور به صورت رسمی و غیررسمی در معرض پدیده‌ی نوسازی قرار گرفته و به شدت تحت تأثیر روند شهرنشینی و عدم تعادل نقاط جمعیتی و اقتصادی در ناحیه قرار گرفته است. افزایش سریع و ناموزون جمعیت و توزیع نامناسب و ناعادلانه‌ی برخی از منابع و امکانات رفاهی، فرهنگی، شغلی، آموزشی اهواز و کمبود آنان در شهرهای دیگر، دلیل انگیزه‌ی مهاجرت برای دستیابی به امکانات، بیشتر شده و باعث شکل‌گیری سکونتگاه‌های غیررسمی و حاشیه‌نشینی از جمله منطقه حصیرآباد اهواز گردیده است که مشکلاتی مانند کمبود خدمات شهری، بیکاری، کمبود سرانه‌ی کالبدی و آسیب‌پذیری ساکنان منطقه را باعث شده است (امان‌پور و ظریفی، ۱۳۹۰).

در آستانه هزاره سوم میلادی دغدغه اصلی سازمان‌های بین‌المللی و اندیشمندان، پیشگیری از بروز معضلات محیط‌زیست و روند فزاینده آن است. انسان در حکم عامل تأثیرگذار و قربانی این بحران به شمار می‌رود. از همین رو اصلاح روند بحران محیط‌زیست به اعتقاد عموم صاحب‌نظران محیط‌زیست در گرو اصلاح آموزه‌های انسان و تغییر در نگرش، بینش و دانش انسان نسبت به سرنوشت خود و محیط پیرامونش است (زائری‌امیرانی و سفیانیان، ۱۳۹۱).

حاشیه‌نشینی آسیب‌های جدی به محیط‌زیست تحمیل می‌کند که متأسفانه کمتر مورد توجه قرار گرفته است و تاکنون مطالعات اندکی در مورد این مسأله انجام شده است. کمبود امکانات، زیرساخت‌ها و برخی فرهنگ‌های نامناسب در این زمینه‌ها از اثرات اصلی زیست‌محیطی است. در این مقاله به بررسی ابعاد مختلف اثرات حاشیه‌نشینی بر شاخص‌های زیست‌محیطی پرداخته شده است. سؤال اصلی تحقیق حاضر این است که حاشیه‌نشینی چه اثراتی بر شاخص‌های زیست‌محیطی شهر اهواز دارد؟

¹ Afroosheh et al

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۲- مروری بر مبانی نظری و پیشینه پژوهش

حاشیه‌نشینی، علل و پیامدها

تعاریف متعددی در تبیین مفهوم سکونتگاه‌های حاشیه شهرها به کار برده شده است. زاغه، آلونک، سرپناه، محلات کثیف، حلبی‌آباد و... که مجموعه این تعاریف و اصطلاحات ضمن تأکید بر اهمیت موضوع، بیان‌کننده بخشی از بار معنایی مورد نظر است اما عمدتاً بر جنبه‌های فیزیکی و کالبدی این مسکن و محلات اشاره دارد. از آن‌جا که فقط جنبه ظاهری و ملکیت حاشیه‌ها مطرح نیست بلکه ابعاد اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی جمعیت ساکن در حاشیه شهرها مهم و حیاتی است در نظر گرفتن عنوان محلات حاشیه برای آن می‌تواند مناسب‌تر باشد (رتنبرگ و همکاران^۱، ۲۰۲۱).

حاشیه‌نشینی از زمان ظهور مکتب شیکاگو همواره به عنوان یکی از کلیدی‌ترین مباحث جامعه‌شناسی شهری مطرح بوده است. دیدگاه‌هایی را که در مورد پدیده‌ی حاشیه‌نشینی در شهر از جانب صاحب‌نظران عرضه شده، می‌توان در قالب دو دیدگاه لیبرالی و غیرلیبرالی طبقه‌بندی کرد. دیدگاه لیبرالی به برخی از ابعاد حاشیه‌نشینی توجه دارد، اما تحلیلی ریشه‌ای از مسأله به دست نمی‌دهد و بیشتر به برخی از جنبه‌های اجتماعی، کالبدی و اقتصادی حاشیه‌نشینی تأکید دارد. صاحب‌نظران لیبرال، تضادهای ناشی از رشد نامتعادل اقتصادی و یا روابط متروپل و اقمار را دست کم می‌گیرند و در زنجیره‌ی روابط نظام اقتصادی تنها بر ویژگی الگوی رشد اقتصادی نامتعادل تکیه می‌کنند. هیرشمن صراحتاً بیان می‌کند: هدف ما باید به جای حذف عدم توازن، ابقای آن باشد...، اگر ادامه‌ی پیشرفت یک اقتصاد، مورد نظر باشد وظیفه‌ی اجرایی یک سیاست توسعه عبارت است از حفظ فشارها، بی‌تناسبی‌ها و عدم توازن‌ها. در این جمله ملاحظه می‌شود که به زعم وی پیدایش حاشیه‌نشینی امری طبیعی قلمداد می‌گردد. از نظرگاه لیبرالی، رویکرد نوسازی با آن‌چه در شهرها اتفاق افتاده است قرابت بسیار دارد. بدیهی است که عصر مدرنیته، الزامات خاص خویش را می‌طلبد، یکی از این الزام‌ها کانون‌های تراکم تولید و مصرف است (راسل و همکاران^۲، ۲۰۲۱).

مطالعات و بررسی‌ها در ایران نشان می‌دهد که بعد از سال ۱۳۴۰ با از هم پاشیدن توازن شهر و روستا، از طریق اجرای برنامه‌های نوسازی و توسعه اقتصادی در شهر و تزریق درآمدهای نفتی در اقتصاد و زیرساخت‌های صنعتی و تأسیساتی شهر و در حاشیه قرار گرفتن بخش کشاورزی و اقتصاد روستا، عملاً بستر و زمینه مهاجرت گسترده روستائیان به شهرها فراهم گردید بدون آن‌که زیرساخت تولیدی و صنعتی شهر بتواند برای این‌که همه مهاجران تازه وارد زمینه اشتغال، مسکن و خدمات فراهم کند (اسداللهی و دیگران، ۱۳۹۳).

در مراکز جمعیتی حاشیه شهرها، به علت تمرکز فقر، میزان بعضی از شاخص‌های اجتماعی و اقتصادی چون بی‌سوادی و کم‌سوادی، اجاره‌نشینی، تراکم بالای جمعیت، وجود اقلیت‌های قومی، غیراستاندارد بودن محل زندگی و بالا بودن متولدین خارجی در سطح بالایی است که خود می‌تواند سبب افزایش ناهنجاری‌ها و کجروی‌های اجتماعی و بسترساز جرم و جنایت باشد (امان‌پور و ظریفی، ۱۳۹۰).

شاخص‌های زیست محیطی و ارتباط آن با حاشیه‌نشینی

محیط زیست شهری، محصول تلاقی سه مؤلفه محیط طبیعی، محیط انسان ساخت و محیط اقتصادی و اجتماعی است. یکی از موضوعات مهم در توسعه کلان شهرهای ایران عدم توجه کافی به مؤلفه‌های توسعه پایدار از جمله شاخص‌های زیست محیطی است که این امر منجر به پیدایش خطرات و معضلات شهری پیچیده و ناپایداری مانند حاشیه‌نشینی که به دنبال آن اثرات مخربی همچون: آلودگی منابع آبی، آلودگی هوا، ناسالم بودن آب آشامیدنی،

¹ Rotenberg et al

² Russell et al

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

نبود سیستم کارآمد جهت جمع‌آوری و تصفیه فاضلاب‌ها، آلوده شدن خاک به مواد شیمیایی، انباشته شدن مواد زائد جامد، فرسایش خاک و ... شده است (منجم‌زاده، زیاری و ماجدی، ۱۳۹۶).

با مهاجرت بی‌رویه به کلان‌شهرها، مباحثی مانند اسکان شهروندان، حاشیه‌نشینی و بیکاری مطرح می‌شود. بخش عمده‌ای از گسترش افقی شهرها به این دلیل رخ می‌دهد که بافت موجود پاسخگوی نیازها و انتظارات جمعیت ساکن در آن نیست و اجتماع ساکن در جست و جوی محیط پاسخگوتر و مناسب‌تر محیط انسان ساخت جدیدی را در بستری نو بنیان نهاده است. شاخص‌های زیست‌محیطی شهری و توسعه بوم‌شناختی شهری از مهم‌ترین معیارهای تبیین برای ارزیابی ناپایداری زیست‌محیطی از قبیل: آلودگی صدا، آلودگی خاک، آلودگی هوا، آلودگی آب، آلودگی صنعتی و آلودگی پسماندهای شهری است. بررسی جایگاه کشور در شاخص عملکرد محیط‌زیست^۱، طی ۱۵ سال گذشته، نشان‌دهنده وضعیت نه چندان مطلوب در شاخص‌های زیست‌محیطی (هم در جهان و هم در منطقه) است. به طوری که در میان ۱۸۰ کشور جهان، از رتبه ۸۳ در سال ۲۰۱۴ به جایگاه ۱۰۵ در سال ۲۰۱۶ نزول کرده و این رتبه بدترین جایگاه کشور در طی ۱۵ سال اخیر است (منجم‌زاده، زیاری و ماجدی، ۱۳۹۶).

مروری مختصر بر پیشینه پژوهش‌های حاشیه‌نشینی

راسل و همکاران (۲۰۲۱)، در پژوهشی با عنوان، نرخ بالاتر وضعیت اقتصادی اجتماعی پایین، حاشیه‌نشینی و استرس در زنان سیاه پوست با روابط نامشروع، پرداختند. نتایج پژوهش ایشان نشان می‌دهد که میزان روابط خارج از عرف (نامشروع)، در زنان سیاه پوستی که در مناطق حاشیه‌نشین ساکن هستند نسبت به زنان سیاه‌پوستی که در مناطق شهری و با سطح رفاه بالاتر ساکن هستند بیشتر است. در نتیجه حاشیه‌نشینی و وضع اقتصادی و اجتماعی پایین ارتباط بالایی با میزان بزهکاری اجتماعی و فساد افراد ایفا می‌نماید. رتنبرگ و همکاران (۲۰۲۱)، در پژوهشی به بررسی بروز اختلالات روان‌پریشی و حاشیه‌نشینی در سطح منطقه در انتاریو کانادا: یک مطالعه همگروهی گذشته نگر مبتنی بر جمعیت، پرداختند. تنوع جغرافیایی در بروز اختلالات روان‌پریشی در سراسر استان انتاریو وجود دارد. مناطقی که سطوح بیشتری از حاشیه‌نشینی دارند، بروز بالاتری از اختلالات روان‌پریشی دارند و با مطالعه مناطق شهری مرکزی این عوامل را در سراسر موقعیت جغرافیایی کاهش پیدا نموده است. افروشه و همکاران (۲۰۱۸)، در مقاله‌ای به مطالعه میدانی اثرات محیطی حاشیه‌نشینی منطقه ۱۹ شهر تهران با استفاده از ماتریس ارزیابی تاثیر سریع، پرداختند. حاشیه‌نشینی یکی از پیامدهای بحران‌های اقتصادی و اجتماعی در ایران طی سال‌های اخیر است که مشکلات زیادی را در حاشیه شهرهای بزرگی مانند تهران به وجود آورده است. فقدان استانداردهای زندگی و همچنین نظارت بر مدیریت شهری، مشکلات زیست‌محیطی را یکی از آسیب‌های این مناطق به ساکنان آن و مناطق شهری اطراف آن تحمیل کرده است. تخریب‌های زیست‌محیطی در این زمینه توجه زیادی را به خود جلب می‌کند. در مقاله مذکور به صورت میدانی سعی شده است با بررسی اثرات تخریب محیطی حاشیه‌نشینی در حاشیه منطقه ۱۹ تهران، اثرات زیست‌محیطی حاشیه‌نشینی را بررسی نمایند. در گام اول بازدید و تهیه پرسشنامه‌های میدانی به منظور بررسی و مستندسازی وضعیت منطقه انجام شد. سپس با استفاده از نتایج و در قالب ۲۶ شاخص محیطی، از مدل ماتریس ارزیابی تاثیر سریع برای ارزیابی اثرات محیطی و بررسی شدت اثرات آن‌ها در منطقه حاشیه‌ای استفاده شد.

منجم‌زاده، زیاری و ماجدی (۱۳۹۶)، به بررسی شاخص‌های زیست‌محیطی توسعه پایدار و سطح برخورداری آن در کلان‌شهرهای ایران، پرداختند. نتایج این مقاله نشان می‌دهد که نگاه ما به شهرها می‌بایستی به عنوان موجودی ارگانیک باشد و از نگاه مهندسی صرف به شهرها پرهیز شود و این که شهر به همان میزان که به کالبد نیاز دارد، به همان میزان به پایداری شهری در حوزه‌های فرهنگی، اجتماعی، امنیتی و سیاسی و مهم‌تر از همه زیست‌محیطی نیاز دارد. نتایج این مقاله نشان می‌دهد

¹ Environment Performance Index (EPI)

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

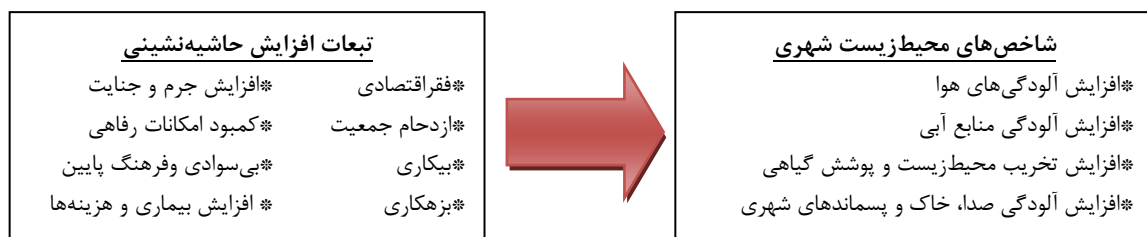
دهد که اهواز، شیراز و ارومیه برخوردارترین شهرها از نظر توسعه پایدار محسوب می شوند. نتایج به دست آمده بیانگر تفاوت معنی دار شاخص های زیست محیطی توسعه پایدار در شهرهای میلیونی کشور است. اسداللهی، حسین زاده و نواح (۱۳۹۳)، به بررسی نقش نهاد اقتصاد و فرهنگ در توسعه و حاشیه نشینی: شاخص توسعه ای انسانی در مناطق حاشیه نشین شهر ایلام، پرداختند. نتایج نشانگر توسعه نیافتگی و توزیع نابرابر هزینه - درآمد و دیگر شاخص های توسعه انسانی به ویژه مؤلفه های بهداشت و آموزش است. امان پور و ظریفی (۱۳۹۰)، به مقایسه وضعیت اقتصادی - اجتماعی و کاربردهای منطقه حاشیه نشین حصیرآباد شهر اهواز بین سال های ۱۳۹۰-۱۳۸۶، پرداختند. نتایج نشان می دهد که میانگین درآمدی افراد در سال ۱۳۸۶ حدود ۲۳۰ هزار تومان بوده که در سال ۱۳۹۰ به ۳۵۰ هزار تومان رسیده است. محدوده ی مورد مطالعه حدوداً دارای ۲۰٪ نرخ بیکاری بوده و توانایی اقتصادی مرفه ترین خانوارها ۲۳۵ برابر توانای فقیرترین خانوار می باشد. نتایج همچنین نشان می دهد که میزان رفاه و سطح کیفیت زندگی در مناطق حاشیه نشین از قبل از جنگ تحمیلی علیه ایران طی دوره های مختلف بهبودی نداشته و معضلات فرهنگی، اجتماعی و اقتصادی فراوانی ساکنین این مناطق با آن دست و پنجه نرم می کنند. راستی و آرزومندان (۱۳۹۰)، در مقاله ای با عنوان مهاجرت، حاشیه نشینی و اثرات آن بر سلامت شهری (مورد مطالعه: بیرجند)، پرداختند. مقاله مذکور به بررسی و تبیین مهاجرت های روستایی و حاشیه نشینی، به تحلیل ویژگی های عمده جمعیتی و اقتصادی - اجتماعی خانوارهای ساکن در مراکز جمعیتی حاشیه شهر بیرجند پرداخته است. نتایج نشان می دهد که مبدأ اولیه اکثر مهاجرین حاشیه نشین مناطق روستایی است. پایین بودن سطح سواد و بالا بودن نرخ بیکاری و همچنین عدم تعادل در توزیع درآمد، از مهم ترین ویژگی های اقتصادی - اجتماعی جامعه مورد بررسی پژوهش ایشان محسوب می شود.

۳- روش شناسی پژوهش

روش پژوهش حاضر توصیفی - کتابخانه ای است. در واقع محققین با استفاده از مرور مبانی نظری و پیشینه ی پژوهش به بررسی ابعاد مختلف بحران حاشیه نشینی و تأثیراتی که می تواند بر شاخص های زیست محیطی شهر اهواز بگذارد، پرداخته اند. جامعه و نمونه آماری پژوهش حاضر ۱۵ نفر از خبرگان مهندسی محیط زیست اهواز و اساتید دانشگاهی صاحب نظر در حوزه حاشیه نشینی تشکیل می دهند. به دلیل محدودیت در تعداد این خبرگان نمونه آماری به روش تمام شماری است و از نظرات تمامی خبرگان استفاده شده است.

۴- مدل مفهومی پژوهش

هر پژوهشی در هر حوزه از علم نیازمند طراحی مدل تحقیق جهت شناخت ابعاد مختلف مسأله می باشد. این پژوهش نیز از این موضوع میرا نیست. در این قسمت به توجه به مرور مبانی نظری و پیشینه ی پژوهش های صورت گرفته در خصوص حاشیه نشینی و شاخص های زیست محیطی مؤلفه های کلیدی هریک معرفی شده است. شکل (۱)، مدل مفهومی اثرات حاشیه نشینی بر شاخص های زیست محیطی را نشان می دهد.

شکل ۱: مدل مفهومی تأثیر حاشیه نشینی اهواز بر شاخص های محیط زیستی

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

۵- نتیجه‌گیری

حاشیه‌نشینی به عنوان یکی از مهم‌ترین مسائل و معضلاتی است که کشورهای در حال توسعه و حتی توسعه یافته درگیر آن شده‌اند. افزایش مهاجرت به شهرها رشد سریع و گسترده‌ی جمعیت و عوامل اقتصادی و ... موجب بروز عوارض متعدد شهری شده است که از آن میان می‌توان به پدیده حاشیه‌نشینی و یا همان اسکان‌های غیررسمی اشاره کرد. به دنبال افزایش حاشیه‌نشینی تبعات و بحران‌های محیط‌زیستی نیز روز به روز در حال گسترش است. از جمله مواردی که در بررسی ادبیات موضوع و پیشینه پژوهش حاشیه‌نشینی در قالب یک مدل مفهومی در مقاله حاضر نیز مطرح گردید عبارتند از: فقر اقتصادی، افزایش جرم و جنایت، ازدحام جمعیت، کمبود امکانات رفاهی، افزایش بیکاری، بی‌سوادی و فرهنگ پایین، بزهکاری، افزایش بیماری و هزینه‌ها و ...

در مقاله حاضر تلاش نمودیم تا با بررسی اثرات حاشیه‌نشینی بر شاخص‌های زیست‌محیطی شهر اهواز به عنوان یکی از مهم‌ترین کلان‌شهرهای کشور عزیزمان ایران با بیان اثرات و بیان مختصری از پیشینه پژوهش در خصوص حاشیه‌نشینی این مهم را محقق سازیم. جهت بهبود مدیریت بحران و افزایش شاخص‌های زیست‌محیطی شهر اهواز پیشنهادهای زیر ارائه می‌گردد:

- ✓ توجه در سطح ملی به ایجاد جاذبه‌های بیشتر (به خصوص اشتغال) در شهرها و مراکز کوچک‌تر جمعیتی برای تثبیت اجتماعی و جلوگیری از مهاجرت.
- ✓ انجام مطالعات جامع حاشیه‌نشینی در سطح مالی و انجام مطالعات تخصصی ویژه در مناطق برای چاره‌جویی در خصوص مسائل خاص خدمات زیربنایی.
- ✓ تعریف دقیق محدوده‌های شهری و اعمال مدیریت منسجم و قاطع بر ساخت و سازهای محدوده‌شهری توسط شهرداری‌ها.
- ✓ علامت‌گذاری محدوده‌های شهری و ایجاد کمربندهای فضای سبز با استفاده از گیاهان مقاوم به کم‌آبی یا موانع فیزیکی مناسب دیگر.
- ✓ مبنا قراردادن توسعه شهرها و ایجاد شهرهای جدید بر مبنای پتانسیل آب.

منابع و مراجع

- [۱] اسداللهی، ع. حسین‌زاده، ع.ح. نواح، ع. (۱۳۹۳). "نقش نهاد اقتصاد و فرهنگ در توسعه و حاشیه‌نشینی: شاخص توسعه‌ی انسانی در مناطق حاشیه‌نشین شهر ایلام"، جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی، ۲ (۱)، ۱۰۹-۱۳۲.
- [۲] امانپور، س. ظریفی، ک. (۱۳۹۰). "مقایسه وضعیت اقتصادی - اجتماعی و کاربری‌های منطقه حاشیه‌نشین حصیرآباد شهر اهواز بین سال‌های ۱۳۸۶-۱۳۹۰"، توسعه اجتماعی، ۲۱ (۶)، ۱۸۹-۲۱۰.
- [۳] راستی، ع. آرزومندان، ر. (۱۳۹۰). "مهاجرت، حاشیه‌نشینی و اثرات آن بر سلامت شهری - مطالعه موردی: بیرجند"، مطالعات فرهنگی اجتماعی خراسان، ۲۰ (۵)، ۴۳-۶۳.
- [۴] زائری‌امیرانی، آ. سفیانیان، ع. (۱۳۹۱). "تهیه نقشه سطوح نفوذناپذیر به عنوان یک شاخص زیست‌محیطی"، اطلاعات جغرافیایی (سپهر)، ۸۳ (۲۱)، ۶۵-۶۹.

ماهنامه علمی تخصصی پایا شهر

[۵] منجم‌زاده، ا.ج. زیاری، ک.ا. ماجدی، ح.ر. (۱۳۹۶). "بررسی شاخص‌های زیست‌محیطی توسعه پایدار و سطح برخورداری آن در

کلان‌شهرهای ایران"، فصلنامه نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی، ۱۰ (۱)، ۲۷۵-۲۹۸.

[6] Afroosheh, F., RiyaziNejad, M., Shahrashoub, M., Ghasemi Toosi, M. and Saffari, M. (2018). A field study of the environmental effects of marginalization in the 19th district of Tehran using rapid impact assessment matrix (RIAM), *Environmental Energy and Economic Research*, 2:2, 123–135.

[7] Rotenberg, M., Tuck, A., Anderson, K., and McKenzie, K. (2021). The Incidence of Psychotic Disorders and Area-level Marginalization in Ontario, Canada: A Population-based Retrospective Cohort Study, *The Canadian Journal of Psychiatry*, 70674372110118.

[8] Russell, JS., Hickson, D.A., Timmins, L. and Duncan, D.T. (2021). Higher Rates of Low Socioeconomic Status, Marginalization, and Stress in Black Transgender Women Compared to Black Cisgender MSM in The MARI Study, *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 18:4, 2183.